

**Anadolu'daki Koyun, Koç ve At Heykel Biçimli Mezartaşlarında
Görülen Damgalar:
“Kökenleri, Sanat Tarihindeki Yer ve Önemleri”**

Yunus BERKLİ*

Özet: Özellikle, kullanılan ve sahip olunan eşyaya işaret-damga vurma geleneği, çok eski bir Türk âdeti olup, daha Karasuk döneminden itibaren Orta Asya'dan Anadolu'ya boy, soy ve hanedan işareti olarak, mimarî eserlerden mezar taşlarına kadar, yirmi yedi değişik yerde devamlı kullanılmıştır.

Gezgin ve hare ketli bir millet olan Türkler, gittikleri yerlerde varlıklarını ve aidiyetlerini belgelemişler ve kullandıkları canlı cansız eşyanın da gerçek sahipleri olduklarını göstermişlerdir. Damgalar, tarihin derinliklerinden gelen inanç, dil, toplumun sosyo-kültürel özelliklerini de yansıtarak daha da derin anlamlar kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Anadolu, Karasuk, damga, işaret, mimari, mezartaşı.

**The Stamps in the Sheep, Ram and Horse Shaped Grave Stone in Anatolia, Their
Origin: Place and Importance in History of Art**

Abstract: One of the oldest Turkish traditions is stamping that means the person stamps owned things because of making clear. This tradition have been used continuously since Karasuk period from Middle Asia to Anatolia as singing of dynasty, ancestor and family in both architectural Works of art and grave stones and also in twenty-seven different places.

The Turks as a nomadic and moving nation always confirmed their belonging and existence everywhere they went. And the Turk had always showed their being of real owner of alive and inanimate things that Turks used.

The stamps reflect the characteristics of national believe, language and social-cultural structure and have got the deeps meaning coming from the depth of history.

Key Words: Middle Asia, Anatolia, Karasuk, stamp, sign, architect, grave stone.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Fak. Temel Eğitim Bölümü
(e-posta: yberkli@atauni.edu.tr)

Giriş

Sanat ve sanat eseri, sanatçının toplum içerisinde yetişme ve toplumu algılama biçiminin, etki ve tepkimelerinin farklı bir bakışla anlatılmasıdır. Yani sanat, bir inancın, bir zihniyetin, bir duygunun, sosyo-kültürel yaşantının hatta iç ve dış dünyanın algılanışının renk ve desenlerle anlatılmasıdır. Erken dönemlerde bu anlatım çeşitli sembollerle yansıtılmış, bu yansıtılmayla da farklılaşma öne çıkarılmak istenmiştir.

Damgalar, dini anlatım sembolleri (Cassirer-Langer, 1977: 35) olabilecekleri gibi, mekânın kutsallaştırılarak bir kült alanı oluşturulmak istendiği (Mert, 2007: 245-249), fikirlerin, düşüncelerin ifade edildiği iç dünya tasarımları olarak da karşımıza çıkarlar. Ayrıca sanat eserlerindeki damgalar, “biçim yapısındaki çağrışımlarla kendi sembolliğini, üstünde yer aldığı nesneye ekleyerek, ona manevî derinlik vermekte ve ona öz kazandırmakta” (Mülayim, 1998: 219), böylece o eşyaya kimlik kazandırarak, o eseri ve o bölgeyi üstün ve sahipli kılmaktadır.

Gezgin ve hareketli bir millet olan Türkler, yukarıda ifade edilen anlamları daha da zenginleştirerek, gittikleri yerlerde varlıklarını ve aidiyetlerini belgelemek için damgalardan azami derecede istifade etmişlerdir. Özellikle, kullanılan ve sahip olunan eşyaya işaret-damga vurma geleneği, çok eski bir Türk âdeti olup, daha Karasuk** döneminden itibaren Orta Asya’dan Anadolu’ya boy, soy ve hanedan işareti olarak, mimarî eserlerden mezar taşlarına kadar, yirmi yedi değişik yerde devamlı kullanılmıştır (Tezcan, 1990: 17).

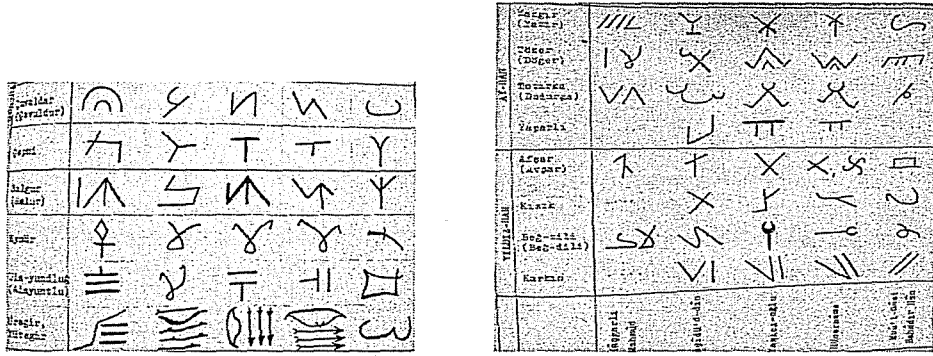
Bilhassa yoğun olarak Orta Asya’da karşımıza çıkan ve Türklerin gittiği pek çok bölgede erken dönemlerden itibaren, gidilen veya yerleşilen bölgelerde bir hakanlık damgası olarak dağ keçisi veya geyik motiflerini işlemeyi ihmal etmemişlerdir. Damga, Türklerde bazen bir geyik, bir kuş, hayali bir yaratık veya kozmolojik bir şekil (Gumilev, 2002: 62) olabildiği gibi anlamı aşiret veya boy içinde kökü derinlerde gizli bir desen de olabilmektedir (Resim 1-2). Mezar taşlarına işlenen ve değişik anlamlar ifade eden çeşitli figüratif süslemeler, en az mimari eserlerdeki süslemeler kadar zengin ve çok çeşitlidir (Berkli, 2007: 217-219). Bu çeşitlilik bize göre mezar taşında orada yatanın ve ait olduğu toplumun, geçmişten gelen maddi ve manevî yaşam ve inanç değerlerini en saf ve en derin bir şekilde anlatılma sayfasıdır.

Erzurum ve Erzincan ve Çevresinde Koyun, Koç ve At Heykel Biçimli Mezartaşları

Erzurum ve Erzincan bölgelerinde yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında, mezar taşı olarak kullanılan bir kısım koç ve at heykellerinde gördüğümüz değişik işaretler dikkatimizi çekmişti. Yöre insanlarının “hazine” işareti olarak nitelendirdikleri

** Karasuk Kültürü, MÖ 1200- MÖ 700 yılları arasına tarihlenen Tunç Çağına ait Orta Asya kültür çevresi. Karasuk kelimesi orijinali ve yöre halkının dilinde Karasug/Karasuğ diye söylenmekte olup, Kara-su anlamına gelmektedir. Bu kültür adını Yenisey ırmağının kollarından biri olan Karasuk nehrinden almıştır. Orta Asya uygarlığında demir ilk defa bu bölgede işlenmiştir. Keçeden dokunan çadırlarla örtülü dört tekerlekli arabaların kullanıldığı yapılan kazılar sonucunda tespit edilmiştir.

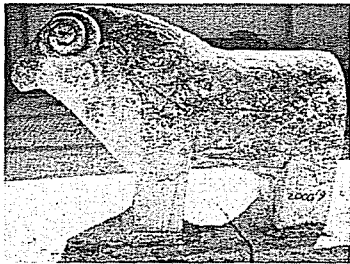
bu işaretlerin, araştırmalarımız sonucunda birer damga motifleri oldukları ve oba ve aşiretlerin kimlik belgeleri olarak bu heykeller üzerine işlendikleri görülmüştür. Tespit ettiğimiz ve üzerlerinde damga motifli olan heykellerin sayısı şimdilik sekizi koç ve biri de at heykeli olmak üzere toplam dokuz adettir.

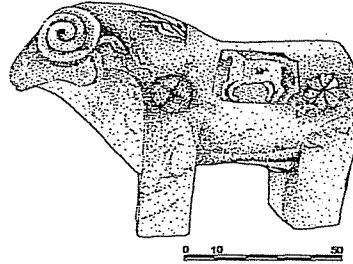
Resim1- Çeşitli Türkmen boylarına ait damgalar (M.Tezcan)

Erzurum ve Erzincan bölgelerindeki araştırmalarımız esnasında bazı koç ve at heykel biçimli mezar taşları üzerinde damga olarak nitelendirilen işaretler olduğunu tespit ettik. Bunlar, sekiz koç ve biri de at heykelinde olmak üzere toplam dokuz adettir. Yöre insanları ile yapılan görüşmelerde, geçmişte bu tür işaretli mezar taşlarının çok daha fazla olduğu ama defne arayıcıları tarafından hızla tahrip edilip, kalıntılarının da yok edildikleri söylenmiştir.

Araştırmamıza konu olan ilk koç heykeli, Erzincan Müzesi bahçesinde sergilenmekte olup (Resim-2/Çizim-1), orijinal kaidesi ile beyaz taştan yontulmuştur. Boynun gövde ile birleştiği kısımda, 1215/1794-95 tarihli kitabe yer almaktadır. Gövdenin sol kısmında bir çerçeve içerisinde, alçak kabartma tekniğinde, dikdörtgen çerçeve içerisine, eğersiz ve binicisiz bir at figürü işlenmiştir. Ön ve arka ayakların arası açık olup, gövde ile birleştiği üst kısımlarda dört kollu boy damgası (Şekil-1) ve beş kollu yıldızlara yer verilmiştir.

Resim 2-Koç heykeli üzerindeki binicisiz at figürü boy damgası (Erzincan Müzesi)

Çizim 1-Koç heykeli üzerindeki boy damgası ve rozetler (Erzincan Müzesi)

Kalın ve küt bir kuyruğa sahip olan heykelin, Anadolu'daki diğer koç heykellerinde olduğu gibi Avrasya üslup özelliği olarak, cinsiyetin belirgin biçimde öne çıkarıldığı görülmektedir. Üzerinde, Oğuzların Kızık boyuna ait olduğunu düşündüğümüz damga motifin en erken örneği, Göktürk devrinde karşımıza çıkmaktadır (Tezcan, 1990: 169).

Şekil 1-Kızık boy damgası

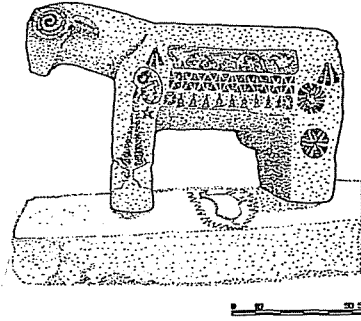
Şekil 2- Uç damgası ve Salur boy damgası

Bu tür damgalar, Sır-Derya'nın Aral Gölü'ne döküldüğü yere yakın, Sır-Derya Oğuzları'na ait Yengi Kent kale harabelerinde kullanılan tuğlalarda ve mezar taşlarında da görülmektedir (Esin, 1981: 712).

Erzincan'ın Çayırılı ilçesi, Başköy Köyü'nden Erzincan Müzesi'ne getirilen diğer koç heykeli (Resim-2/Çizim-2), beyaz taştan yontulmuş olup, baş, gövde ve kaidesi ile sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Koç heykeli, Anadolu'daki diğer örnekler gibi uzun bir boyuna sahip olmasına rağmen, onların aksine üzerinde oldukça yoğun motif ve figürler bulunmaktadır. Bu haliyle Tunceli, Azerbaycan ve Gürcistan bölgesi zengin işlemeli koyun, koç ve at heykel biçimli mezar taşı örneklerini çağrıştırmaktadır.

Resim 3- Zengin bezemeli ve aşiret damgalı koç heykeli (Erzincan Müzesi)

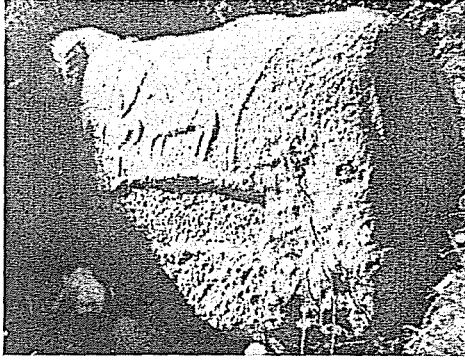
Çizim 2- Koç heykeli mezar taşında Salur boy damgası (Erzincan Müzesi)

Heykelin ön sol ayağının üzerinde hayat ağacı motifi, onun hemen üzerinde karşılıklı iki kuş figürü yer almaktadır. Kuş figürlerinin üzerinde ve arka ayaklar üzerinde, aynı hizaya yerleştirilmiş üçgen Salur damga motifi, yer almaktadır. Bu üçgenler arasındaki gövde kısmında ok başı ve içleri dolgulu baklava motiflerinin üzerinde yine boy damgası ve rozetler arasında, üç adet kuş figürüne yer verilmiştir. Arka sol ayak üzerinde, altı kollu çiçek ve onun üzerinde de kâinatı sembolize eden bir çarkıfelek motifi işlenmiştir. Gövdenin sağ tarafı da tıpkı sol taraf gibi oldukça zengin

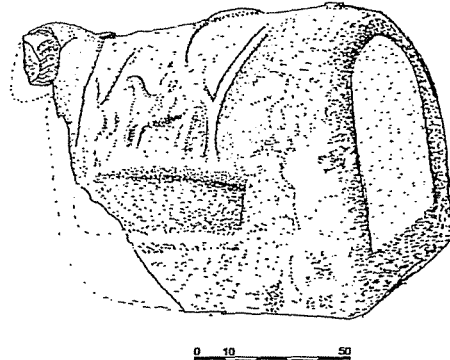
işlemeye tabi tutulmuştur. Burada da ön ayakta bir hayat ağacı, arka ayakta altta beş kollu yıldız onun üzerinde de güneş kursu motifine yer verilmiştir. Ortada ise bir saz motifi, üzerinde iki kuş ve 1306/1885-86 tarihi verilen, tarih kısmı yer almaktadır. Önde ön ayaklar ile boynun birleştiği noktada yine iri altı kollu bir rozet yer almaktadır. Koç heykelinin kaidesinde, koçun ön ve arka ayakları arasında binicisiz bir at figürü yer almakta olup böylece kaide de süslemeye dâhil edilmiştir.

Bu koç heykeli üzerinde görülen üç dişli çatal damganın (Şekil-2) en erken örnekleri, Yenisey yakınlarındaki Uluğ Kem vadisindeki Sülyek yazıtında görülmekte ve araştırmacılar tarafından yaklaşık olarak M.Ö. 8000'e kadar tarihlendirilmektedir (Mirşan, <http://www.angelfire.com/tn3/tahir/>. Erişim tarihi: 05.05.2009). Bazı araştırmacılara göre bu damgaların, Uç Beği damgaları olduğu gibi, "lider, han, bayrak" hatta "Tanrı" manasına da geldiği, hatta maddeden-manaya dönüşümün sembolleri olduğunu, ayrıca gökten yeryüzüne inişin ve tekrar gökyüzüne çıkışın da ifadesi olduğu söylenmektedir (Mirşan, <http://www.angelfire.com/tn3/tahir/>. Erişim tarihi: 17.06.2009). Bu motifin, ilerleyen dönemlerde Oğuz Kağan soyundan Üç Oklar'ın Salur Boyu damgası olarak kullanıldığı tarihi süreç içerisinde kaynaklarda görülmektedir.

Aynı damganın iki çatallı bir başka örneği ise Erzurum İspir ilçesi Ovacık Nahiyesi'nde, hazine arayıcılarının yaptığı kaçak kazı sonucu toprak altından çıkarılmıştır (Resim-4 Çizim-3).

Resim 4- Çepni boy damgalı koç heykel biçimli Mezar taşı (Ovacık Nahiyesi-İspir-Erzurum)

Çizim 3- Koç heykel biçimli mezar taşındaki Çepni boy damgası (Ovacık-İspir-Erzurum)

Baş ve gövdenin sağlam olduğu heykelin, sol yanında binicisi yaya bir at kabartması, sağ yanda ise bir kılıç kabartması bulunmaktadır. Yine sol yanda iki çatallı bir damga, heykelin sırtına kadar işlenmiştir (Şekil-3).

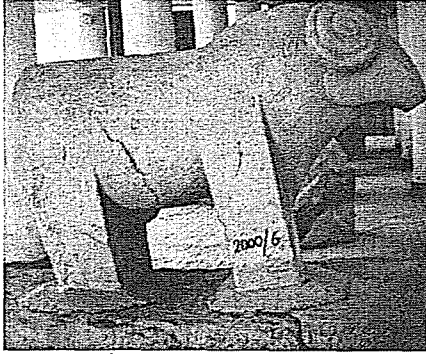

Şekil 3- Çepni boy damgası

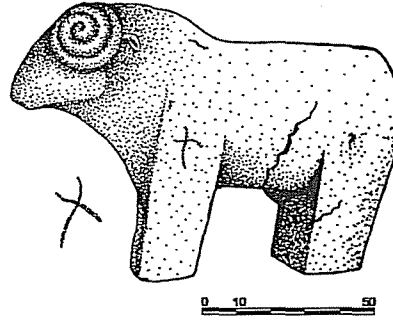

Şekil 4- Avşar damgası

Bu damganın Oğuzların Çepni boyuna ait olduğu bilinmektedir (Tezcan, 1990: 171). Yine bu kısımda at ve yaya figürü, zeminden çökertilmiş yatay dikdörtgen bir çerçeve üzerine yerleştirilmiştir. Maalesef bölgeye daha sonra tekrar gidişimizde, bu koç heykelinin de parçalandığını öğrendik.

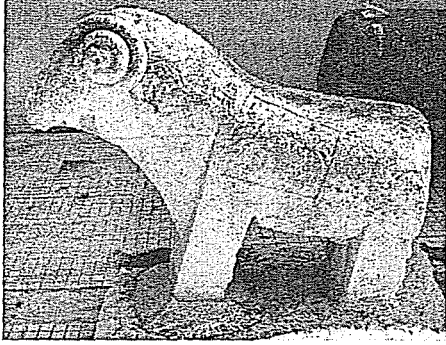
Resim 5-Koç heykeli mezartaşında Avşar damgası (Erzincan müzesi)

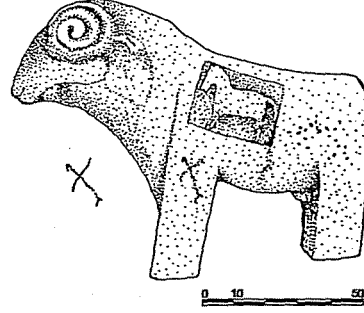
Çizim 4-Koç heykelindeki Avşar damgası (Erzincan müzesi)

Beyaz taştan yontulan koç heykelin sağ gövdesinde binicisiz bir at figürüne yer verilmiştir. Atın ön ayakları öne doğru hafif kıvrımlı olup bu da atın hareket halinde verilmek istendiğini göstermektedir. Yine sol ön ayak üzerinde Avşar damgasına yer verildiği dikkati çekmektedir (Şekil-4).

Erzincan müzesinde sergilenen (Resim-5-6/ Çizim-4-5) iki koç heykeli ile Erzincan/Tercan Başköy mezarlığında bulunan bir koç heykeli (Resim-7/Çizim-6), süsleme bakımından oldukça sadedir. Erzincan Müzesinde sergilenen örneklerin üzerlerinde sadece alçak kabartma tekniğinde binicisiz birer at kabartması işlenmiştir. Tercan/Başköy'deki örneğin ise baş kısmı kırılmış olup, üzerinde süsleme olarak hiçbir bezeme yer almamakta, sadece gövde üzerinde kazıma tekniğinde Avşar damgası bulunmaktadır (Şekil-4).

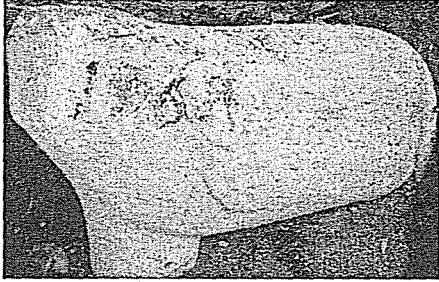
Resim 6- Avşar damgalı koç heykeli mezar taşı (Erzincan Müzesi)

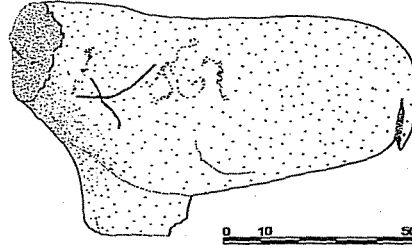
Çizim 5- Avşar damgası olan koç heykeli (Erzincan müzesi)

Bu damgaların en erken örnekleri, Türkistan'da Çağatay Hanlığı devrindeki sikkelerde de görülmekte, Altay Türkleri arasında "şekkiş tamga" olarak isimlendirilmektedir (Tezcan, 1990: 196). Anadolu'da ise özellikle Avşar Boyu Türkmenlerinde kullanılmaktadır.

Kaynaklarda Avşar, Avşarlı ve Avşarlı olarak geçen bu Türkmen topluluğu, Konar-göçer Türkmen olup Erzurum ve Erzincan çevresini yaylak olarak kullanmışlardır (Türkay, 1979: 46).

Resim 7- Koç heykelindeki Avşar Boyu damgası Başköy Mezarlığı (Çayırli-Erzincan)

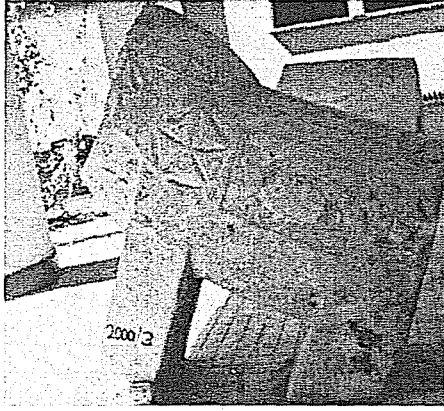
Çizim 6- Üzerinde Avşar Boyu damgası olan koç heykeli, Başköy mezarlığı (Çayırli-Erzincan)

Araştırmalarımızda tespit ettiğimiz bir başka koç heykel biçimli mezartaşında ise bölgede nadir bulunan bir damga tespit edilmiştir. Baş kısmı kırık olan heykel, beyaz taştan ayakta durur vaziyette yontulmuş, ense-boyun kısmına ise bir damga işlenmiştir (Resim-8 Çizim-7). Bu işaret, Alayundlu-Ulayundluğ Türkmen boy damgasına ait olup bölgede fazla görülmemektedir (Şekil 5).

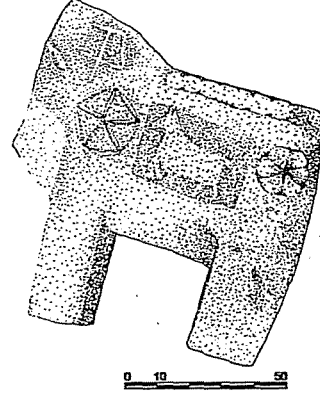
Gövdenin sol tarafında ön ve arka ayakların üst kısmında birer yıldız ve rozet motiflerine yer verilmiştir. Bu iki rozetin ortasında silik bir şekilde binicisiz at figürü

alçak kabartma tekniğinde yontulmuştur. Boyun kısmında da bir kitabe yer almaktadır. Kitabenin yazıları taşın yıpranmasından dolayı okunamamakta, sadece tarih kısmı okunabilmektedir. Tarih olarak, 1215/1794-Osmanlı dönemine ait olan heykelin, sağ tarafında da yine bir rozet ve şerit içerisinde birbirlerine bitişik oval şekillere yer verilmiştir.

95

Resim 8- Damga ve at figürü olan Koç heykel biçimli mezartaşı (Erzincan Müzesi)

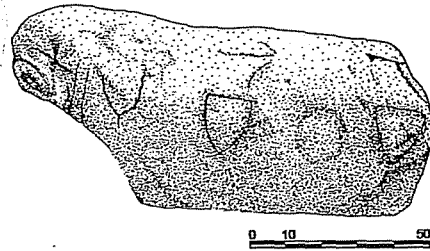

Çizim 7- Aynı mezartaşından detay (Erzincan Müzesi)

Yine bölgede nadir bulunan örneklerimizden biri de (Resim-9/ Çizim-8) Erzurum-Oltu ilçesinde bulunmaktadır. Heykel, Oltu'ya bağlı Obayayla Köyü'nde toprak altından çıkarılmış, daha sonra Oltu'ya getirilerek, kütüphane bahçesine yerleştirilmiştir. Heykelin sırt kısmında karşılıklı gelecek şekilde aynı motiften dört tane işlendiği görülmektedir.

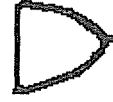
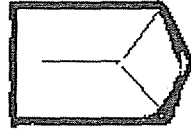
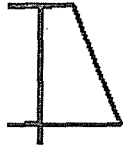

Resim 9-Koç heykeli üzerinde görülen boy damgası (Obayayla Köyü-Oltu-Erzurum)

Çizim 8- Aynı heykelden detay (Obayayla Köyü-Oltu-Erzurum)

Bu motifte Uygur Dönemi damgaları ile büyük bir benzerlik göstermekte ve erken örnekleri, Göktürk hakanı İltiş Kağan'ın mezarındaki bir dikili taş üzerinde de, şekildeki gibi görülmektedir. Bu damga, Erzurum/Karayazı-Cunni mağarasında, karşımıza çıkan runik yazılarla da büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu damganın Yazıcıoğlu tarihindeki damgalara göre, Oğuzların Üç-ok kolunun Bügdüz boy damgası ile büyük benzerlik göstermesi (Görgünay, 2002: 9), bu mezartaşının da Bügdüz Boyuna ait olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Şekil 6-7).

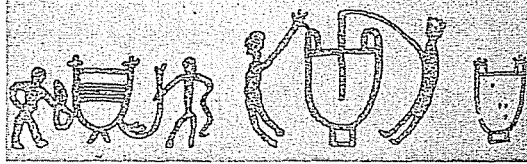

Şekil 5-Alayundlu damgası Şekil 6- Uygur Kağanlık Damgası Şekil 7-
Göktürk Kağanlık

damga

mezarındaki

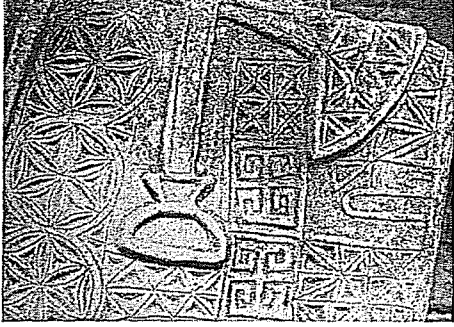
Oğuz boylarının bölgede yoğun bulunduğu da dikkate alındığında (Berkli, 2007: 227-230), bu damganın da Bügdüz boy damgası olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu motifin, Avrupa Hunları'nda bol örneklerini gördüğümüz "kutsal ölü defin ayini kazanı"nın taşta kazınmış bir çizimi olma ihtimali de mevcuttur (Resim-10).

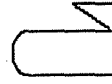
Resim 10- Kayalara çizilmiş Hun defin kazanları (N. Diyarbekirli)

Avrupa'nın merkezine kadar inen Hun topluluklarında görülen ve Altaylar'da kayalar üzerine yapılmış çizgisel resimlerde de karşılaşılan bu motif (Diyarbekirli, İstanbul: 30), Hun defin geleneğinin bir parçası olarak Anadolu'ya aktarılmış olabilir.

Koyun, koç ve at heykeli biçimli mezar taşlarına damga vurma geleneği Azerbaycan bölgesinde de karşılaşılmaktadır (Resim-11).

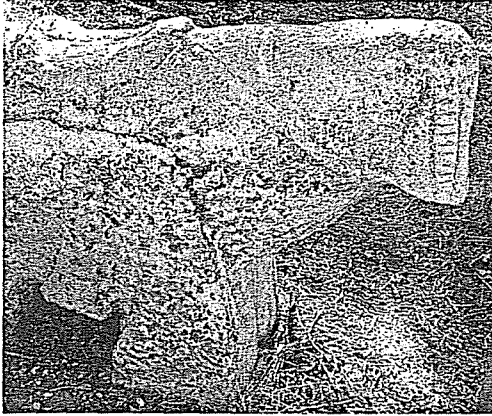
Resim 11- At heykeli üzerinde Bügdüz Boy Damgası (Kazak Bölgesi-Azerbaycan)

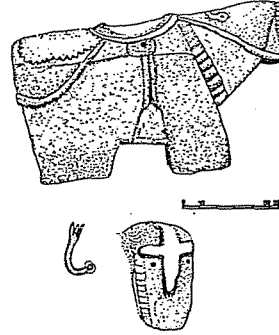
Şekil 8- Aynı resimden detay

Burada boy damgası, at heykelinin süslemeleri arasında, eğer altına gelecek şekilde işlenmiştir. Bu damganın da Kaşgarlı'ya göre Oğuzların Üç-ok kolunun Bügdüz boy damgası olduğu görülmektedir (Görgünay, 2002: 9).

İncelediğimiz örneklerden biriside Erzurum/Oltu İlçe Halk Kütüphanesi bahçesinde sergilenen at heykeli olup, üzerinde (Resim-12/ Çizim-9), yine aşiret/boy damgası yer almaktadır. Örneğimizin üzerinde Salur boyuna ait damga olduğunu düşündüğümüz eğri saplı, üç diş çatalı bir işaret işlenmiştir (Şekil-9).

Resim 12- At heykel biçimli mezartaşının boyun kısmında yer alan aşiret damgası (Oltu-Erzurum)

Çizim 9- Aynı heykelden detay

Bu işaretin aynısı (Şekil-2), Uygur Pencikent sikkelerinde görülen ve idareci beylerin (Taşkent Budunları) damgası olduğu sanılan, üç çatalı işaretlerle büyük benzerlik göstermektedir. Yine Yenisey kitabelerindeki sapı kıvrık, ucu çatalı damga ile Sarmatlar dönemine ait olduğu sanılan (Tezcan, 1990: 188), M. I. yüzyıla tarihlendirilen bir aynadaki damga işareti olduğu düşünülen çatalı motifle bu işaret, büyük bir benzerlik göstermektedir (Şekil-10). Aynı damganın bir diğer benzeri, Van

Müzesi önündeki koç heykelinin üzerinde de görülmekte, ancak burada üççatalı motifin sap kısmı eğri olmayıp, çizimdeki gibi düz bir şekilde tasarlanmıştır (Şekil-11).

Şekil 9- At heykel biçimli mezar taşındaki
ait Salur Damgası (Oltu-Erzurum)

Şekil 10- sarmatlar dönemine
aynadaki işaret

Şekil 11-Van Müzesindeki koç heykelinde görülen damga

Türk devletleri içerisinde Hazar Türklerinin de bu işareti, bir damga olarak kullandıkları bilinmektedir (Tezcan, 1990: 185-187). Bu işaret, bütün doğu Avrupa, Macaristan ve IV ile V. yüzyıllardan başlayarak Ortaçağ metal eşyalarında da sıkça karşılaşılan bir işarettir (Tezcan, 1990: 188-200). Bu yüzden bu heykel ve damganın, bölgeye erken dönemlerde yerleşen (Kurat, 1972: 11-12) ve mezarlarına heykel dikme veya mezar taşlarına insan ve at-koç gibi hayvan resimleri kazıma geleneği, Ortaçağ İslam seyyahları tarafından da nakledilen (Ögel, 1988: 228), Hazarların veya Kıpçak Türklerinin içinde Salur boyuna ait olması gerektiğini düşünüyoruz. Anadolu dışında Gürcistan-Tiflis Müzesi'nde sergilenen bir at heykeli üzerinde de yine kılıç ve arka ayakları üzerinde, bir Türk boy damgası olan "Alayundlu" damgasının işlendiği görülmektedir. Bu at heykelinin diğer önemli bir özelliği de üzerinde kitabesinin olmasıdır. Kitabesinde sadece "Sahibi..... ve Han" kelimeleri okunabilmiştir (Karamağaralı, 1992: 36-37). Bu ifadelerde "han" gibi Türkçe kelimelerin olması ve üzerinde Türk boyuna ait bir damganın bulunması, bu ülkedeki koç ve at heykel biçimli mezar taşlarının kökenini açıklaması bakımından da çok önemlidir.

Sonuç

Türklerin teşkilatçı yapılarından dolayı büyük toplulukların sevk ve idaresini kolaylaştırmak için, bu toplulukları küçük boylara ayırdıkları bilinmektedir. Böylece zaman içerisinde boy, aşiret, oba hatta her ailenin bir işareti oluşmuş Orta Asya'dan başlayarak gittikleri bütün bölgelerde kendilerine özgü bu işaretleri kullanmaya başlamışlardır. Aidiyetlik duygusu ile ortaya çıkan ve canlı cansız kullanılan tüm eşyaya vurulan damgalar, zamanla ulvi anlamlar kazanarak bayraklarda bile kullanılmaya başlanılmıştır.

Her bir damga veya sembol farklılaşmanın yanında sosyolojik olarak aidiyet duygusunu da öne çıkarmış ve insanlar bu farklılığı birlikteliklerinin birer belgesi olarak asırlarca kullanmışlardır. Aşiret veya kabilelerin büyümesi ve değişik topluluklarla çeşitli münasebetler, bu damga veya sembollere duyulan ihtiyacı artırarak, bunlara daha

zengin anlamlar kazandırılmasına sebep olmuştur. Türklerde ölüye ve ölüm sonrasında yüklenilen derin anlam, defin töreni ile alakalı her şeyi özel kılmıştır. İşte mezar taşları da bu özel alanın en önemli parçasını oluşturarak, mezarlık alanını ve o alan içerisinde bulunan ölü ritüeli ile alakalı her şeyi yarı kutsal hale dönüştürmüştür. Böylece mezartaşları üzerinde de ölünün şahsi kimliği yanında onun sahip olduğu sosyal ve dini kimliğini de gelecek nesillere aktaracak sembollerle ebedi kılmak istemişlerdir. Kökenini milattan önceki dönemlerden alarak günümüze kadar getirilen bu gelenek, aynı zamanda Türk Sanatının köklü ve sürekliliğinin bir ispatı olarak varlığını devam ettirmiştir.

Kaynakça

- Berklî, Yunus (2007). “Erzurum’da Yeni Bulunan Haç Motifli Koç Heykelinin Düşündürdükleri”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(34). Erzurum.
- Cassirer, Ernest -S. K. Langer (1977). *Sembolik Form Olarak Sanat*. Çev. Necla Arat. İstanbul.
- Diyarbakırlı (1972). Nejat, *Hun Sanatı*. İstanbul.
- Esin, Emel (1981). “Miladi VIII. ve X. yüzyıllarda Sir-Derya Oğuzları’nın Maddi Kültürü Hakkında Notlar”. *VIII. T.T.K. Bildiriler*. c. II. Ankara.
- Görgünay, Neriman (2002). *Oğuz Damgaları ve Göktürk Harflerinin El Sanatlarımızdaki Yeri*. Ankara.
- Gumilev, L. N. (2002). *Hunlar*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul.
- Karamağaralı, Beyhan (1992). *Ahlat Mezartaşları*. Ankara.
- Kurat, Akdes Nimet (1972). *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara.
- Mert, Osman, “Kemaliye’de Eski Türk İzleri: Dili Vadisindeki Petroglif ve Damgalar”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(34). Erzurum 2007.
- Mirşan, Kazım, <http://www.angelfire.com/tn3/tahir/>. Erişim tarihi: 05.05.2009.
- , <http://www.angelfire.com/tn3/tahir/>. Erişim tarihi: 17.06.2009.
- Mülayim, Selçuk (1998). “Tanımsız Figürlerin İkonografisi”. *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı (Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 27-31 Mayıs Kayseri)*. Ankara.
- Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1988.
- Tezcan, Mehmet (1990). *Eski Türklerde Damga*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.
- Türkay, Cevdet (1979). *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul.